

بنیاد میراث اسلامی الفرقان

نوشته 'هادی شریفی'

ترجمه 'حسن شکوهیان'

مقدمه:

بی شک و بدون هیچ مبالغه‌ای تاریخ تمدن اسلامی یکی از درخشان‌ترین دوره‌های تاریخ بشر است. فرهنگ اسلامی با الهام از منبع وحی، با حرمت نهادن به حریم علم و ارج نهادن به مقام عالمان، توانست یکی از غنی‌ترین و عظیم‌ترین تمدن‌های حیات بخش را پایه گذاری کند و به جامعه جهانی تقدیم دارد. در حال حاضر مسلمین سراسر جهان میراث دار گنجینه‌های سرشار و عظیم معارف الهی و دانش بشری هستند که پس از افول تمدن اسلامی در پرده‌هایی از غفلت و فراموشی سپرده شده‌اند. مسلمین وارث دانشی هستند که توانست جغرافیای انسانی و طبیعی معاصر خود را عوض کند و بیش از هفت قرن بر تارک جهان به عنوان فرهنگی بلا معارض بدرخشد. گنجینه‌ای که از سرچشمه‌های زلال وحی و نبوت روان شد و به دست عالمان فرهیخته و فرزانه در اقصا نقاط دنیای اسلام آن روز، در قالب علوم گوناگون و متنوع از فقه و حدیث گرفته تا قرائت و تفسیر و ادبیات، و نجوم و ریاضیات، ریخته شدند و سیمای نوینی از فرهنگ، انسان و جهان را عرضه کردند. گرچه با گذشت زمان و غفلت حاکمان خودی، نسیان عالمان و

خشموشی امت اسلامی و بیداری بیگانگان و تلاش‌های استعمارگرشان، آن آثار عظیم و آن ثروت‌های غنی در گرد و غبار زمان مدفون شد و نسل امروز ما را با آن بیگانه کرد؛ اما طلوع و درخشش مجدد آفتاب حیات بخش اسلامی در شرق و غرب جهان اسلام شروع شده است. امروز امت اسلامی با بازگشت به هویت دینی خود می‌کوشد تا زمینه‌های بازسازی تمدن بزرگ اسلامی را دوباره پایه ریزی کند و بنای جدید بسازد. یقیناً مصالح و سازه‌های این بنای جدید چیزی جز معارف حقّ الهی و بینش متفکرانه نسبت به اسلام نیست. از این رو باید با کشف دوباره آن میراث گسترده و گنجینه‌های سرشار، راه را برای رسیدن به چنین هدف مهمی هموار ساخت.

یکی از راه‌هایی که در نیل به این مقصد متعالی کارساز است، احیای دانشی است که در نسخه‌های خطی اسلامی قرار دارد و در همه عالم اسلامی پراکنده است. کارشناسی و فهرست برداری این آثار به منظور شناخت محتوا و بررسی و تجزیه و تحلیل آنها و انطباق آن با شرایط حاضر، اولین گام در این جهت است؛ زیرا احیای نسخه‌های خطی اسلامی به منزله نشان دادن اندیشه‌های مدون تاریخ تمدن بزرگ اسلامی است. از سر درد و با شناخت عمیق این مسأله، بنیاد میراث اسلامی الفرقان با همتی مردانه و عزمی راسخ کوشیده است تا با شناسایی نسخه‌های خطی اسلامی موجود در سراسر جهان اسلام، آنان را به زبور فهرست و طبقه بندی بیاراید تا زمینه را برای تلاش محققان و پژوهشگران اسلامی در شناخت این میراث بزرگ فراهم سازد.

مطلب زیر شرح کوتاهی است از اهداف، دامنه کار و فعالیت‌های این بنیاد به آن امید که آشنایی با چنین کارهای سترگ و موفق ما را نیز به سوی طراحی و اجرای کارهای مشابه سوق دهد.

* مدیر بنیاد میراث اسلامی الفرقان.

اهداف و دامنه کار بنیاد

بنیاد میراث اسلامی الفرقان در اوایل سال ۱۹۸۹ م. تأسیس شد. اهدافی که برای آن بیان شده است عبارتند از:

پیشبرد تحقیق و مطالعه جهانی در زمینه نسخ خطی اسلامی در سراسر جهان، حفظ نسخ خطی اسلامی و جلوگیری از فرار گرفتن این نسخ در معرض خطرات احتمالی.

اولگین وظیفه این بنیاد شناسایی محل مجموعه های نسخ خطی اسلامی، برآورد تقریبی تعداد آن و شرایط نگهداری این نسخ بود. در اصل این مطالعه مقدماتی براساس یک کار مرجع استوار است که قبلاً انجام شده بود. در این کار تعداد کشورهای را که دارای نسخ خطی هستند، هفتاد و دو کشور تخمین زده برآورد شده بود. رقم واقعی، همان طور که بعداً در این گزارش خواهیم دید به بیش از این تعداد بالغ می شود. حتی اگر به همین هفتاد و دو کشور هم محدود می شد، برنامه ریزی و انجام بررسی درباره نسخ خطی اسلامی مستلزم یک پروژه تحقیقاتی بسیار بزرگ بود. این موضوع نیاز به بودجه قابل ملاحظه و اعتماد به همکاری و شرکت محققان و مؤسسات کشورهای مورد بررسی داشت. پاسخ های اولیه ای که از دانشکده های این

کشورها دریافت شد مایوس کننده بود! آنها غالباً نظر داده بودند که این پروژه بسیار جاه طلبانه است و فقط در رویا می تواند به حقیقت پیوندد. برآستی و در واقع هم این کار یک آرزو و رویا بود، ولی با تلاش فراوان به واقعیت پیوست. نیروی حرکت از رویا به سوی واقعیت، از سوی رئیس این بنیاد شیخ احمد زکی یمانی ایجاد شد. او در سالروز تأسیس بنیاد در سال ۱۹۹۱ گفت: «من همواره برای از بین رفتن و خرابی میراث مکتوب خودمان احساس تأسف و ناراحتی می کنم. ناراحتی من فقط زمانی کاهش می یابد که مؤسسات خیریه معین با تلاش دلیرانه و گسترده خود متعهد شوند تا برای حفظ و نگهداری و جلوگیری از خرابی نسخ خطی اسلامی اقدام نمایند. من این آرزو را داشتم که بتوانم در این وظیفه مهم شرکت کنم... ولی ساده نبود. احساس کردم حالا شاید بتوانم به این آرزو که چندین دهه است آن را در نظر دارم جامه عمل بپوشانم.»

اساساً هدف بنیاد الفرقان برای پیشبرد تحقیق و مطالعه در زمینه نسخ خطی شامل موارد زیر است:

- هدایت و رهبری یک بررسی جامع در مورد نسخ خطی اسلامی در سراسر جهان.

- کمک به تهیه لیست دستی و فهرست نویسی مجموعه های فهرست نشده نسخ خطی اسلامی در سراسر جهان.

- حفظ مجموعه های در معرض خطر و مورد غفلت قرار

گرفته نسخ خطی اسلامی با استفاده از تکنولوژی های مناسب. - ویرایش و چاپ نسخ خطی اسلامی مهم که تاکنون بطور جدی ویرایش نشده اند.

- تشکیل سمینارها و کنفرانس هایی درباره حفظ و احیای نسخ خطی اسلامی.

همکاری با سایر مؤسسات که در اهداف فوق سهیمند بخش ضروری تلاش های بنیاد برای رسیدن به اهداف جهانی آن است. تأسیس یک کتابخانه در مقیاس متوسط در بنیاد نیز به عنوان وسیله ای برای اهداف تحقیق ضروری به نظر رسید.

فعالیت های بنیاد و همچنین عملکرد، ماهیت و گستره پروژه هایی که توسط این بنیاد، پشتیبانی و انجام شده، بشرح ذیل است:

بررسی جهانی نسخ خطی اسلامی

هدف این پروژه هدایت یک بررسی جامع و روزآمد از مجموعه های نسخ خطی اسلامی در سراسر جهان بود. جامعیت و گستردگی این بررسی را می توان با در نظر گرفتن تعداد کشورهای تحت پوشش یعنی یکصد و پنج کشور جهان نشان داد. ضمناً محدودیتی روی زبان نسخ خطی نبود، هر نسخ خطی که با حروف عربی نوشته شده بود شامل این بررسی بود. بیشترین سهم نسخ خطی مربوط به زبان عربی بود و به دنبال آن فارسی، ترکی، اردو، سپس سواحلی، فولانی، مالی، هوسا، فولبه، پنجابی، هندی، پشتو، بلوچی، کردی، ایقور، یوروبا و غیره.

این بررسی افزون بر مجموعه های عمومی، شامل مجموعه های خصوصی نسخ خطی نیز بود و این نکته بسیار مشکل آفرین بود، بویژه در صحرای افریقا، جایی که تقریباً تمام نسخ خطی در دست مالکین خصوصی بود.

این بررسی اطلاعات مربوط به محتوای مجموعه را نیز به دست می داد؛ برای نمونه موضوع، زبان، تاریخ تقریبی نسخ خطی، اهمیت مجموعه، جایی که دارای نسخ خطی کمیاب و منحصر بفرد، یا نسخه خطی با کیفیت هنری فوق العاده بود و شرایطی که این نوع نسخه ها در آن نگهداری می شدند. نکته اخیر البته از اهمیت ویژه ای برخوردار بود. کارهای قبلی همچون تاریخ ادبیات عرب، از فؤاد سزگین؛ فهرس

المخطوطات العربی فی العالم، از کورکیس عوآد؛ که در مورد نسخه های خطی عربی در سراسر جهان انجام شده بود یا کارهایی که E. Brinbaum در مورد یک کشور ویژه انجام داده بود، در اصل نشانگر روند نوعی کتابشناسی بود، به دلیل این که تمام آنها متکی به مواد چاپ شده بودند و مجموعه هایی را که هرگز قبلاً رسیدگی و جستجو نشده بودند نمی پوشاند، ولی این بنیاد سخت کوشید تا این کمبود را به دو طریق پر کند:

۱. با هدایت و رهبری و انجام یک پژوهش به هر وسیله ممکن برای اولین بار در کشورهایی که قبلاً مورد رسیدگی قرار نگرفته بودند.

۲. با مراجعه به فهرست های موجود و چاپ نشده، فهرست دستی، دفتر ثبت و ... که دارای اطلاعاتی درباره مجموعه های مناسب بودند.

ضمناً این بررسی، تمام جزئیات کتابشناسی های روزآمد و کاتالوگ های نسخ خطی اسلامی را در هر شکلی (در قالب گزارش یا کتاب) و به هر زبانی مورد توجه قرار داد. وقتی که در سال ۱۹۸۹ بررسی شروع شد، مناطق دور از دسترسی وجود داشتند که برقراری ارتباط با دانشمندان محلی آنها یا غیر ممکن بود و یا بسیار دشوار. این مناطق شامل کشورهای شوروی سابق، اروپای شرقی، کشورهای منطقه جنگی مثل سومالی، اتیوپی و آخری هم عراق. البته تغییرات سیاسی عظیم اخیر در جمهوری های تازه استقلال یافته شوری سابق، ارتباط با دانشمندان محل را برای انجام بررسی ها ممکن ساخت.

در مورد چین فقط یک مقاله دست نویس بود که به مجموعه هایی چند در پکن اشاره می کرد، بقیه این کشور بزرگ که صدها و هزاران نسخ خطی اسلامی در آنجا وجود دارد، بدون دست یابی باقی ماند. به هر حال قوانین سخت، مانع امضای قرارداد با یک دانشمند یا یک مؤسسه خارجی قبل از پذیرش مقامات کشور بود و این مانع بزرگی محسوب می شد. بعداً به نظر رسید که مسئولین نسبت به چنین تحقیقاتی تمایل ندارند، چون ارزش چندانی برای آنها قائل نبودند. مقدار مطالعات اندک اسلامی در چین این مسأله را بسیار مشکل می ساخت تا یک نفر استاد صاحب صلاحیت برای انجام پژوهش پیدا شود. بنابراین جای خوشوقتی بود که بنیاد یک دانشمند خارجی را که قبلاً در پکن کار می کرد و با مجموعه نسخ خطی اسلامی آشنایی داشت پیدا کرد.

اگرچه حتی در نتیجه این بررسی کشورهای اتیوپی، سومالی و بعضی از قسمت های سودان هنوز کامل نشده بود، بنیاد قادر به تهیه برخی اطلاعات درباره مجموعه های نسخ اسلامی در آنجاها

شد. این موضوع به کمک اساتیدی انجام گرفت که قبلاً در این کشورها بودند و به این تحقیق و مطالعه علاقه نشان دادند.

همان طور که گفته شده این بررسی ۱۰۵ کشور را پوشش می داد. از این تعداد، کشورهای زیر برای نخستین بار مورد جستجو قرار گرفت: آلبانی، بنگلادش، بنین، بورکینافاسو، چین، جزایر کامرو، قبرس، استونی، گامبیا، یونان، گینه، گینه بیسائو، سیرالئون، سومالی، افریقای جنوبی، سریلانکا، تایلند و توگو. در حدود ۳۰ کشور دیگر شامل کشورهای است که بررسی های قبلی به بیش از یک یا دو مجموعه اشاره نمی کند.

اگرچه بررسی انجام شده توسط بنیاد، تازه ترین و با اهمیت ترین بررسی درباره نسخ خطی اسلامی است، نمی توان ادعا کرد کار بطور جامع و کامل انجام شده است؛ زیرا هنوز تعدادی از کشورها وجود دارند، که بایستی دارای مجموعه هایی از نسخ خطی اسلامی باشند، بویژه دلایلی در دست است که هنوز تعدادی مجموعه شناسایی نشده در مناطق صحرای افریقا و بعضی کشورهای آسیایی وجود دارد.

بررسی جهانی بنیاد در زمینه نسخ خطی اسلامی در سطح جهان در پایان سال ۱۹۹۲ کامل شد و نتایج آن در آثار زیر به چاپ رسید:

* World survey of Islamic Manuscripts, Volume I, edited by Goffrey Roper, London, 1992, 569pp., ISBN 1873992 01 7, covering 32 countries.

* World survey of Islamic Manuscripts, Volume II, edited by ceoffreyRoper, London, 1993, 724pp., ISBN 1873992 02 5, covering 33 countries.

* World survey of Islamic Manuscripts, Volume III, edited by Goffrey Roper, R, in Press, due to be published summer 1994. The last volume which comprises approximately 1,000 pages covers the remaining 40 countries.

این آثار توسط مؤسسه هلندی زیر توزیع شد.

E. J. Brill, poB 9000, Leiden, Nether Lands.

فهرست برداری نسخ خطی اسلامی

این بررسی جهانی نشان داد که در بسیاری از کشورها

کوششی برای تهیه فهرست دستی از نسخ خطی اسلامی صورت نگرفته است؛ بویژه در مجموعه‌هایی که صاحبان خصوصی دارند. این مورد بویژه در کشورهای صحرای آفریقا آشکارتر بود.

همانطور که در بالا اشاره شد، بنیاد علاقه مند است که تا حد ممکن به حفظ تعداد بیشتری از نسخ اسلامی پردازند. جمع کل تعداد نسخ خطی اسلامی در جهان متجاوز از سه میلیون است (شامل نسخ تکراری، نسخ خطی معمولی و نسخ با اهمیت). بنابراین از نظر گستردگی پروژه، لازم است که قبل از شروع فرایند پرهزینه و وقت گیر نگهداری نسخه‌ها، به شناسایی محتوی نسخه‌های خطی پرداخته شود.

آرزوی رئیس بنیاد این بود که بودجه موجود در کشورهای صرف شود که نسخ خطی اسلامی به دلایل اقتصادی، اجتماعی، ایدئولوژی و سایر دلایل مورد غفلت قرار گرفته‌اند. به این دلیل حق تقدم به کشورهای صحرای آفریقا داده شده، جایی که حتی منابع مالی اصلی برای شروع هر نوع تهیه فهرست دستی از نسخ خطی اسلامی وجود نداشت.

پروژه در سال ۱۹۹۳ برای تهیه فهرست دستی از نسخ خطی موجود در ۲۲ کشور آفریقایی شامل کشورهای زیر شروع شد: بنین، بورکینافاسو، کامرون، چاد، جزایر کومورو، گامبیا، غنا، گینه بیسائو، ساحل عاج، کنیا، ماداگاسکار، ملاوی، مالی، موریتانی، نیجر، نیجریه، سنگال، سیرالئون، آفریقای جنوبی، تانزانیا، و توگو.

برای انجام این پروژه بنیاد با دو مشکل روبرو بود:

۱. اکثریت مجموعه‌ها در دست صاحبان خصوصی و دسترسی به آنها بسیار مشکل بود.

۲. فهرست نویسی شایسته و کاردان در اکثر کشورهای فوق وجود نداشت.

(این مسأله بنیاد را به برداشتن قدم مهم بعدی و ادار ساخت. یعنی تشکیل دوره‌های آموزشی برای فهرست نویسی‌ها).

به هر حال بنیاد ترتیبی داد که پروژه در مسیر خود قرار گیرد و با تشکیل دوره‌های بیشتری برای فهرست برداری دستی نسخ خطی اسلامی کار ادامه یافت. این دوره‌ها در کشورهای زیر تشکیل شد:

مالی: در مرکز مدارك و تحقیقات احمد بابا

center de Documentation et de Recherche Ahmad

Baba (CEDRAB)

در تیمبوکتو Timbuktu با کمک یونسکو و کارشناسان نسخ خطی اسلامی غربی در کشورهای غرب آفریقا، مرکزی تاسیس

شد برای مطالعه و جمع آوری نسخ خطی اسلامی غربی در کشورهای غرب آفریقا. همچنین برای مطالعه و جمع آوری نسخ خطی از تمام قسمت‌های کشورهای مالی با موافقت و حمایت مسؤولین کشور ایجاد شد. بنیاد با مسؤولین مراکز احمدبابا قراردادی برای فهرست برداری دستی حدود ۹۰۰۰ نسخ خطی اسلامی که یا در مرکز نگهداری می‌شدند و یا آنهایی که مرکز به آنها دسترسی داشت منعقد کرد. طرحی برای فهرست برداری دستی این نسخ خطی در دو سال معین شد و سپس به قسمت‌های دیگر کشور گسترش یافت. پیش بینی شد که فهرست توصیفی ۹۰۰۰ نسخ خطی شامل شش جلد شود. جلد اول آن زودتر آماده شد و بعد از ویرایش در اکتبر سال ۱۹۹۴ زیر چاپ رفت. بنیاد انتظار دارد که جلد دوم، سوم و چهارم را در اواخر امسال دریافت نماید. این مجلدات پس از ویرایش بزودی چاپ خواهد شد. (اکنون چاپ شده است)

موریتانی: موریتانی دارای تعدادی از مهم ترین و باارزش ترین نسخ خطی اسلامی در آفریقای غربی است. تلاش‌هایی برای ثبت آنها انجام گرفته است، ولی هنوز باید کار زیادتری انجام بگیرد. بنیاد، با همکاری مؤسسه تحقیقات علمی موریتانی.

Institute Mouritanien de Recherche scientifique (IMRS)

قرار است فهرست دستی نسخ خطی اسلامی موریتانی را انجام دهد. در مرحله اول مناطق ouadane Chinguetti زیر پوشش قرار می‌گیرد، سپس oualaceta و بعد آن Tichit مجموع تعداد نسخ خطی در مناطق یاد شده فوق حدود ۶۰۰۰ نسخه است که اولین فهرست دستی شامل ۱۵۰۰ نسخ خطی اسلامی می‌شود. برنامه ریزی شده که در اواخر بهار ۱۹۹۴ به پایان برسد. فهرست برداری دستی دو منطقه دیگر در سپتامبر ۱۹۹۴ آماده شد، بنابراین بخش اصلی نسخ خطی اسلامی موریتانی در آن سال فهرست برداری شد.

نیجر: بنیاد با فهرست نویسی‌های صاحب صلاحیت در نیجر تماس گرفته است. سرپرست مؤسسه تحقیقات علوم انسانی:

Institute de Recherche en sciences Humaines (IRSH)

دانشگاه نیامی universite de Niamey (جایی که اخیراً دوره

آموزشی برای فهرست نویس ها را به پایان رساند، مسؤول مجموعه مؤسسه است که شامل ۳۱۰۷ نسخه خطی است. این مجموعه بزرگ ترین و مهم ترین مجموعه در نیجر است. فهرست برداری تمام این مجموعه ترتیب داده شده است.

نیجریه: نیجریه دارای مجموعه های نسخ خطی گوناگون است و تعدادی مجموعه کوچک تر بطور خصوصی در اختیار اشخاص است. با توجه به وسعت کشور و مجموعه هایی که در آن موجود است، بنیاد یک کار معین را برای فهرست برداری آنها به عهده گرفته است. در ایالت کارونا، که تعداد پنجاه مجموعه خصوصی و عمومی وجود دارد، برای مرحله اول پروژه، سه مجموعه برای فهرست برداری دستی انتخاب شد.

این پروژه شامل آرشیو ملی در کادونا (Kaduna Mss) ۲۳۰۰ نسخه خطی)، مجموعه طرح تحقیقات تاریخی شمال (Northern History Research scheme) در زئیر (۲۰۴۰ نسخه خطی)

و مجموعه Malam shehu TasiRufa's (در زئیر با ۶۰۷ نسخه خطی). فهرست برداری دستی که این سه مجموعه را می پوشاند در اواخر ماه مارس ۱۹۹۴ کامل شد.

بنیاد همان کار را برای ادامه فهرست برداری دستی تمام نسخه خطی موجود کشور انجام خواهد داد.

کنیا: در سال ۱۹۹۲ تدوین کننده کنیا مجبور شد که به خارج از منطقه کنیا مسافرت کند تا محل مجموعه نسخه های خطی اسلامی را شناسایی کند. این امر هزینه زیادی در بر داشت، به هر حال بسیاری از مجموعه های کنیا مثل سایر کشورهای افریقایی در اختیار صاحبان مجموعه های خصوصی است که دسترسی به این مجموعه ها را بسیار دشوار می سازد. بنابراین تصمیم گرفته شد که ضمن ثبت نسخ خطی برای بررسی، فهرست دستی آنها نیز تهیه شود. این فهرست دستی در حال حاضر در بنیاد آماده چاپ است.

جزایر کامور: سیاست بالا که در کنیا انجام شد، برای تهیه فهرست دستی تعداد کم نسخ خطی موجود در این جزایر که در شرق مواز مبییک قرار دارند، به کار گرفته شد. این فهرست دستی نیز کامل است و همراه با فهرست دستی و هم چنین فهرست تانزانیای به چاپ خواهد رسید.

تانزانیای: بنیاد مجموعه ای مهم از نسخ خطی اسلامی را در آرشیو ملی زنگبار پیدا کرد. بقیه مجموعه ها با یک استثنا در مناطق دیگر پراکنده بودند و تماماً در دست صاحبان خصوصی. بنیاد اخیراً با فهرست نویسان تانزانیای گفتگو کرده است تا مناطقی را برای پروژه تهیه فهرست نویس مشخص نمایند. تهیه

فهرست دستی در اوایل ۱۹۹۴ شروع شد.

سنگال: اخیراً بنیاد با تهیه کننده سنگالی گفتگو کرده است تا مشخص کند کدام مجموعه های نسخ خطی اسلامی ابتدا فهرست خواهد شد.

در غنا، ساحل عاج، بنین، تونجو، ارتباط های اولیه با برخی دانشمندان Curators از طریق ارتباط، در نیجریه انجام گرفته است. افراد با صلاحیت و کارشناس به آنها کمک خواهند کرد.

بنیاد، در دوره جدید، برنامه فهرست برداری دستی را در کشورهای دیگر صحرای افریقا که تاکنون تحت پوشش قرار نگرفته، اجرا خواهد کرد.

فهرست نویسی

مسلم است که فهرست نویسی کامل نسخ خطی اسلامی خیلی بیش تر از تهیه فهرست دستی وقت می گیرد. تهیه یک فهرست با تمام جزئیات وظیفه بسیار پیچیده ای است. اما بنیاد این فعالیت را شروع کرده است و برخی از مجموعه های مهم را که به دلایلی فهرست نشده و یا به دست فراموشی سپرده است، فهرست نویسی می کند. ساختاری از فهرست نویسی با راهنما که شامل تمام مسائل فهرست نویسی است، تهیه شده که بعد از موافقت های مقدماتی برای فهرست نویس ها فرستاده می شود. کارهای بنیاد از شروع پروژه فهرست نویسی در سال ۱۹۹۳ به شرح زیر بوده است:

روسیه: مجموعه نسخ خطی اسلامی در مؤسسه زبان، ادبیات و تاریخ در آکادمی علوم در کازان، تاتارستان:

Institute of language, Literature and History. Academy of science in Kazan, Tatarstan

که شامل حدود ۵۰۰۰ نسخه است - کلاً ۳۵۰۰ نسخه به زبان عربی، ۳۰۰ نسخه به زبان فارسی و بقیه به زبان ترکی / تاتار است. بنیاد با این آکادمی قرارداد بسته است که فهرست نویسی تمام مجموعه در مدت چهار سال انجام پذیرد. اولین جلد این فهرست در پایان سال ۱۹۹۴ به بنیاد تحویل خواهد شد. پیش بینی می شود فهرست کامل آن حدود نه جلد شود.

در لیتوانی، لتونی، بیلا روسی، دو ایالت بالتیک و بیلوروس

جزو مناطقی است که دارای نسخ خطی منحصر بفرد هستند. برای مثال نسخ خطی اسلامی به زبان تاتار و بلاروسی - بویژه ترجمه های کامل قرآن به ترکی و بلاروسی. نسخ خطی گوناگون از قرآن و سایر نسخ خطی اسلامی که توسط مفتی لهستان در سال ۱۸۳۵ مهر شده است در موزه تاریخ و شناخت اقوام ویلنیوس vilnius توسط نویسنده مقاله که در سال ۱۹۹۲ دیداری از لیتوانی داشت، مشاهده شده است. در زمان رژیم کمونیستی سابق، نسخ خطی اسلامی و مسیحیت بعنوان اجزای مرده موزه تاریخی قلمداد می شد و در نتیجه مورد غفلت و فراموشی قرار گرفته بود. بعد از دگرگونی های سیاسی، وضعیت اقتصادی کشور فاقد بودجه برای کارهایی از جمله نسخ خطی اسلامی بود. اکثر نسخ خطی از سال ۱۹۹۲ به بعد در وضعیت نامناسبی قرار دارند و نیازمند به اصلاح فوری اند. در سال ۱۹۹۳ بنیاد تصمیم گرفت تمام نسخ خطی موجود در لیتوانی، لتونی و بلاروسی را فهرست نویسی کند. کار شروع شد و در پاییز ۱۹۹۳ در لیتوانی و لتونی به اتمام رسید و مجموعه بلاروسی نیز در بهار ۱۹۹۴ پایان یافت.

هند: این کشور شامل سومین مجموعه بزرگ نسخ خطی اسلامی در جهان است. برخی از مجموعه های بزرگ که به طور کامل شناسایی نشده بودند، به تنهایی فهرست شدند. وسعت کشور و تعداد مجموعه های نسخ خطی اسلامی، این مشکل را که کار باید از کجا شروع شود، پیچیده تر می سازد. در بعضی موارد، دسترسی به مجموعه ها که بایستی برای فهرست نویسی توسط بنیاد انتخاب شوند، به علت برتری گروه های قومی و ملاحظات تعصبی در آن مناطق، مشکل است. به هر حال، غنا و اهمیت مجموعه های نسخ خطی اسلامی در هند، ما را ترغیب می کند تا به تعدادی از این مشکلات فایق آییم.

بنیاد از پیشنهاد همکاری مرکز ایندرا گاندی و دهلی استقبال کرد. شش مجموعه عمومی مهم برای فهرست نویسی در مرحله اول انتخاب شد:

Khuda Bakhsh Oriental public library, Pant; Jamia Hamdard, Delhi; Jamia Islamia, Delhi; Hadratpir Muhammad shah Dargah library, Ahmedabad; Jamimasid library, Bombay. Government oriental Manuscripts library, madras.

کار فهرست نویسی پس از تهیه گزارش های مقدماتی توسط مرکز ایندرا گاندی، شروع شد.

آلبانی: در زمان رژیم سابق کشور آلبانی، نسخ خطی اسلامی کاملاً مورد غفلت و فراموشی قرار گرفته بود و بلافاصله

پس از دگرگونی سیاسی، اولین قدم جدی بررسی در مورد وجود نسخ خطی بود که بنیاد در این کشور انجام داد. این بررسی تنها مجموعه های عمومی را شامل می شد، زیرا صاحبان مجموعه های خصوصی هنوز برای دادن اطلاعات به بیگانگان اعتماد نداشتند.

آرشیو ایالت و کتابخانه ملی تیرانا دارای دو مجموعه نسخ خطی اسلامی (مجموعاً ۱۶۰۹ جلد) است که بزرگ ترین مجموعه قابل دسترسی در کشور است. بنیاد قبلاً با مسؤولین مربوطه برای فهرست نویسی آنها تماس گرفته است. مشکل اصلی فقدان فهرست نویسی کاردان و آشنا به نسخ خطی عربی بود که قسمت اصلی مجموعه را شامل می شد. از این رو قرار شد اگر بنیاد نتوانست دانشمند محلی مناسب برای این کار پیدا کند، متخصص فهرست نویسی از خارج فرستاده شود.

سودان: تعدادی از مجموعه های نسخ خطی سودان فهرست نویسی نشده اند و مجموعه های موجود، چه عمومی و چه خصوصی، مجموعه های قابل نیستند. این به دلیل بی توجهی نیست، بلکه به علت فقدان بودجه و کارمند است. شرایط نامناسب نسخ خطی، فهرست نویسی فوری و حفظ آنها را ضرورت می بخشد. هم اکنون یک پروژه برای فهرست نویسی دانشگاه خارطوم در دست تهیه است. این مجموعه، بزرگ ترین مجموعه در کشور است، که شامل مجموعه تیجانی Tijani نیز می شود که به دانشگاه خارطوم اهدا شده و از نظر تعداد نسخ خطی طب اسلامی مهم است.

بنیاد برنامه ریزی کرده در صورتی که شرایط عمومی کشور این اجازه را بدهد، مجموعه های بیشتری از نسخ خطی اسلامی را در سودان فهرست نویسی کند. پروژه فهرست نویسی بنیاد با فعالیت های یاد شده فوق پایان نمی پذیرد. بنیاد همچنین به فهرست نویسی مجموعه های نسخ خطی در سایر کشورها که این نسخه ها در آنجا مورد غفلت قرار گرفته و منابع محلی کمک جدی برای فهرست نویسی آنها انجام نمی دهند، یاری خواهد کرد. یکی از این کشورها یمن است، جایی که بنیاد قصد همکاری با سازمان یونسکو و بعضی دیگر از کشورهای را دارد که در روند برنامه ریزی پروژه نگهداری در کشور فعال هستند. بنیاد، یک پروژه فهرست نویسی را در آنجا شروع کرده و در حفظ و نگهداری نسخ خطی اسلامی تلاش خواهد نمود.

دوره‌های آموزشی برای فهرست‌نویس‌ها

پروژه‌های فهرست‌برداری و فهرست‌نویسی بنیاد یک مشکل اساسی را روشن ساخت: کمبود فهرست‌نویس کارآموده نسخ خطی، بویژه در کشورهای مورد نظر. بنابراین بنیاد در سال ۱۹۹۳ تصمیم گرفت دوره‌های آموزشی برای فهرست‌نویس‌ها برگزار کند. برنامه‌ای جامع ریخته شد و اولین دوره آموزشی به مدت شش هفته از ژانویه-فوریه ۱۹۹۴ در قاهره برگزار شد. بیست دانشجو از پانزده کشور در این دوره شرکت کردند. دومین دوره آموزشی در سپتامبر-اکتبر ۱۹۹۴ در استانبول، ترکیه و سومین آن در اوایل ۱۹۹۵ در لندن برگزار شد. حفظ نسخ خطی اسلامی که در شرایط نامناسب هستند، یکی از اهداف بنیاد است. در ضمن، بنیاد همراه با این فعالیت، مجموعه ویژه نسخ اسلامی خود را به صورت میکروفرم تدوین می‌کند. بررسی‌های جهانی روشن کرده است که برخی از نسخ اسلامی در شرایطی هستند که به سرعت رو به انهدامند و خطر این وجود دارد که به کلی از بین بروند. این مسأله در کشورهای فقیرتر به علت فقدان منابع مالی برای مراقبت از آنهاست و هم چنین به علت صدمات جنگ که بسیاری از مجموعه‌ها را در جاهایی نظیر بوسنی-هرزگوین و سومالی نابود کرده است. کار حفظ و مرمت این آثار بسیار وقت‌گیر و هزینه‌بردار است و دسترسی به آنها بستگی زیاد به دولت‌ها و مسئولین کتابخانه‌ها دارد. مسأله دسترسی به اکثر مجموعه‌های خصوصی، مثل صحرای افریقا خیلی پیچیده‌تر است. بنابراین استفاده از تکنولوژی‌های گوناگون برای استفاده جهت حفظ و نگهداری آنها مورد ملاحظه قرار گرفته است.

برای انجام احتیاط‌های لازم در استفاده از منابع مالی بنیاد، به انجام یک پروژه نمونه در قسمتی از نیجریه پرداخته‌ایم. این پروژه تهیه میکروفیلم از ۴۰۰۰ نسخ خطی در ایالت کادونا در تاندم، همزمان با پروژه تهیه فهرست دستی است.

خط مشی بنیاد برای تهیه مجموعه نسخ خطی به وسیله تهیه نسخه میکروفرم از نسخ خطی مهم و بااهمیت از مجموعه‌های سراسر دنیا است. هیئت مدیره بنیاد نسخ خطی را از روی فهرست‌هایی که قبلاً چاپ شده‌اند انتخاب می‌کند و برنامه‌های دریافت نسخ انتخاب شده با تهیه کپی یا مبادله انجام خواهد شد.

کتابخانه

یک کتابخانه مرجع از مدارک چاپی جهت حمایت و تقویت پروژه‌های تحقیقاتی گوناگون، بویژه مطالعه یا ویرایش متون اسلامی مهم موجود در نسخ خطی در بنیاد تاسیس شده است.

کتابخانه شامل ۱۵۰۰۰ جلد کتاب در دو طبقه و هم چنین مواد غیر کتابی مانند (میکروفرم‌ها) خواهد بود. در حال حاضر، کتابخانه بیش از ۸۵۰۰ جلد کتاب در زمینه‌های اصلی مطالعات اسلامی، به زبان‌های مهم اسلامی شامل عربی، فارسی، ترکی، اردو، سواحلی، گجراتی، هم چنین روسی و زبان‌های اروپایی، گردآوری کرده است.

کتابخانه دارای فهرست‌های چاپی بااهمیت نسخ خطی اسلامی است که به ترتیب نام کشور رده‌بندی شده است (حدود ۷۰۰ عنوان). این کتابخانه قصد دارد مجموعه جامعی در این زمینه تهیه کند و مدارک را در تمام شکل موجود از قبیل: فتوکپی، میکروفیلم، میکروفیش و در آینده دیسک‌های سی-دی جمع‌آوری کند. کتابخانه مجموعه خود را به دو زبان به صورت ماشینی ثبت کرده است که داده‌های کتابشناختی را به خط عربی و همین‌طور به خط لاتین شامل آوانویسی تمام زبان‌های اسلامی ارائه می‌دهد. این بانک اطلاعات برای بنیاد فراهم آمده است و دارای جنبه‌های مهم و چند منظوره است. تمام حوزه‌های ثبت شده کتابشناسی‌ها قابل جستجو به دو زبان هستند و گزارش‌های کلی گوناگون از بانک اطلاعاتی می‌تواند به هر دو زبان چاپ شود.

تمام مجموعه برای راحتی مراجعین به صورت قفسه باز در دسترس است، و کتابخانه برای مراجعه دانشمندان و محققین نسخ اسلامی با ارائه تقاضای کتبی، باز است. با توجه به آنچه گذشت می‌توان تلاش‌های بنیاد را به طور خلاصه در دو هدف متمرکز شده زیر دید:

۱. تهیه فهرست دستی و فهرست نویسی نسخه‌های اسلامی در نقاط مختلف جهان.

۲. حفظ و نگهداری و کپی نسخ خطی اسلامی. در ضمن، بنیاد سعی دارد یک بانک اطلاعاتی تأسیس کند که شامل تمام تحقیقات انجام گرفته در دنیا در زمینه‌های نسخ اسلامی باشد. قابل ذکر است که محل بنیاد در اروپا دسترسی به مدارک بنیاد را آسان‌تر می‌کند. بنابراین بنیاد برای رسیدن به هدف نهایی خود که تبدیل شدن به یک مرکز اصلی برای تحقیق و مطالعه نسخ خطی اسلامی است، از تمام پژوهشگران و دانشمندان در این زمینه یاری می‌طلبد و در این راستا نهایت تلاش خود را به کار خواهد برد.